

Matjaž Bizjak

TRIJE URBARJI IZ TURJAŠKEGA ARHIVA

Avtor v prispevku podrobneje obravnava tri turjaške urbarje (iz let 1507, 1508 in 1511), ki so se po srečnem naključju znašli v hrambi biblioteke SAZU. Izhajajoč iz širšega konteksta problematike turjaškega arhiva, ki se danes hrani na dveh lokacijah (od katerih je ena na željo lastnika tajna, druga pa HHStA na Dunaju), in predvsem njegovega urbarialnega fonda prikaže (z oporo na dosedanjih raziskavah) posestni razvoj in posestno dinamiko turjaških gospostev v srednjem veku ter posestno stanje ob koncu tega obdobja – to je v času omenjenih treh urbarjev. V ekskurzu se na eksperimentalen način loteva specifičnega primera listinske tradicije v vezavi enega od obravnavanih kodeksov.

Three Urbaria from the Archives of Turjak

In his contribution the author analyses three Turjak urbaria (dated 1507, 1508 and 1511), which were by a fortunate coincidence preserved in the SASA Library. Arising from the broader context of problems connected with the Turjak archives, which are kept today in two separate locations (one of them is secrete, as was the wish of the owner, and the other is HHStA in Vienna), and in particular of its collection of urbaria (supported by research carried out till the present day) the author describes the development and dynamics of the Turjak estates in the middle ages and their state at the end of this era at the time of the three above mentioned urbaria. The ensuing digression experimentally considers in greater detail a specific case of charter tradition in the binding of one of the considered codices.

UVOD

Leta 1979 so Biblioteko Slovenske akademije znanosti in umetnosti nepričakovano obogatili trije rokopisi; priletna gospa Minka Mali, v letih med obema vojnama vodja odvetniške pisarne dr. Friderika Luckmanna, je 16. februarja Primožu Ramovšu, tedanjemu upravniku omenjene knjižnice, izročila tri urbarje gospostva Turjak iz let 1507, 1508 in 1511. Po njenih navedbah jih je ob koncu druge svetovne vojne turjaški oskrbnik Göderer izročil v varstvo Luckmannu, dolgoletnemu pravnemu zastopniku Turjaških. Ker je bil v povojnih dogodkih Göderer ubit, Luckmann pa izseljen iz države, so urbarji ostali v njeni hrambi.¹

Vsi trije so nekoč pripadali enemu najslavnejših, nedvomno pa v slovenskem prostoru najskrivnostnejšemu arhivu grofov Auerspergov na gradu Turjak. Za naš najbogatejši rodbinski arhiv je bilo usodno leto 1943, ko je bila v spopadih med obleganjem gradu uničena glavnina dragocenega gradiva. Znano je, da so manjši del, predvsem skoraj celoten listinski fond, Turjaški na srečo že pred tem prenesli v Italijo (v Cervignano), od koder pa se je po vojni – vsaj za slovenske raziskovalce – za njim izgubila vsaka sled; na željo lastnika ostaja tudi današnja lokacija tajna.² Manj znano dejstvo je, da je bil drug del tega arhiva, med ostalim privatne družinske zadeve, glavnina urbarjev in nekaj listin, preseljen že precej prej – vsekakor pa ne pred letom 1905, ko je arhiv razmeroma podrobno popisal Franc Komatar³ – in je danes v sklopu arhiva knežje veje Auerspergov, ki je deponiran v Haus-, Hof- und Staatsarchivu na Dunaju.⁴ Bolj po naključju pa so se dodatno rešili posamezni

Kratice: ARS = Arhiv Republike Slovenije; CKSL = Centralna kartoteka srednjeveških listin za Slovenijo (na ZIMK); FAA = Fürstlich Auersperg'sches Familien-Archiv (v HHStA); HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv na Dunaju; HStA = Hauptstaatsarchiv (Stuttgart); ISL = Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša; SAZU = Slovenska akademija znanosti in umetnosti; ZAL = Zgodovinski arhiv Ljubljana; ZIMK = Zgodovinski inštitut Milka Kosa (na ZRC); ZL = Zbirka listin (v ARS); ZU = zbirka urbarjev (v ARS); ZRC = Znanstvenoraziskovalni center SAZU.

¹ Izjava Minke Mali z dne 16. 2. 1979, priložena turjaškim urbarjem, Biblioteka SAZU, R 95.

² MIHA PREINFALK, Turjaški arhiv in njegove listine, *Arhivi* 24 (2001), str. 83–84; IDEM, *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*, Thesaurus memoriae, Dissertationes 4, Ljubljana 2005, str. 18.

³ FRANC KOMATAR, ed., Das Schloßarchiv in Auersperg, *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* 18 (1905), str. 108–187; 19 (1906), str. 37–58, 99–140; 20 (1907), str. 161–245; *Carniola*, n. s. 1 (1910), str. 20–34, 118–135, 226–243.

⁴ HHStA, FAA. Podrobneje o tem arhivskem depozu gl. BORIS GOLEC, STANE OKOLIŠ, Turjaški arhiv na Dunaju in njegovi slovenski dokumenti, *Arhivi* 19 (1996), str. 118. Na tem mestu se iskreno zahvaljujem knezu Heinrichu Auerspergu za omogočen dostop do tega gradiva, kolegu dr. Mihi Preinfalku za posredovanje, in mag. Thomasu Justu za izredne delovne pogoje v arhivu.

Slika 1

*Turjaški urbarji 1507, 1508 in 1511,
Biblioteka SAZU, R 95.*

drobci, ki so začeli po koncu vojne prihajati na svetlo in prek donacij ali nakupov še vedno postopno prehajajo v hrambo temu namenjenih javnih ustanov.⁵

Kljub temu, da se v današnjem času, ko je padanje (ideološko pogojenih) barier opazno tudi na področju zgodovinopisja, postopno odstirajo tančice skrivnosti tudi z misterioznega turjaškega arhiva,⁶ pa ostajajo nekatera vprašanja

⁵ Arhiv Republike Slovenije, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Arhiv Slovenije je leta 1950 odkupil urbarja iz let 1485 in 1510 ter računsko knjigo oskrbnika Hansa Mordaxa iz leta 1514 od Berte Cimperšek, najnovejša pridobitev ARS iz tega naslova sta dva turjaška urbarja iz let 1484 in 1503–1504 ter računska knjiga blejskega gospodstva iz leta 1558–1559 (tedaj je bilo v zakupu Herbarda Turjaškega), kar je arhiv leta 2003 odkupil od Nikolaja Šušteršiča. Za podatke iz akcesijske knjige ARS se zahvaljujem dr. Lilijani Žnidaršič Golec.

⁶ Kljub temu, da ostaja lokacija tega arhiva še naprej prikrita, pa je na tem področju prišlo do bistvenega preloma. Po zaslugi kolega dr. Miha Preinfalka, ki je ob poglobljenem raziskovanju rodbine Turjaških z njenimi pripadniki navezal pristne stike, postaja vsebina tega arhiva, vsaj posredno dostopna strokovni javnosti preko njegovih objav. V teku je tudi projekt izdaje tekstnokritične edicije turjaških listin.

povezana z njim še naprej nepojasnjena. V nadaljevanju se želim osredotočiti na problem urbarjev, katerih trije so ožji predmet tega prispevka.

Velika večina urbarjev arhiva na Turjaku je po podatkih Komatarja, ki je zadnji sistematično raziskoval in popisal arhiv v njegovi tamkajšnji postavitvi, zadevala gospodstvo Turjak (Herrschaft Auersperg), ki je nekako do šestdesetih let 15. stoletja⁷ zajemalo celotno rodbinsko posest, po tem, ko se je rodbina delila v dve veji, pa posest t. i. glavne, turjaške veje Turjaških, ki je obsegala centralno posestvo okoli Turjaka z zemljiškima uradoma (Turjak ?)⁸ in Želimlje ter župama Bloke in Nadlišek, poleg tega pa še urada v Mokronogu in Metliki. Iz te skupine navaja Komatar – če se omejim na 15. stoletje – naslednje urbarje: 1464, 1482, 1483, 1492, 1493 in 1499.⁹ Vsi ti – in sodeč po primerjavi popisov tudi večina ostalih – se danes nahajajo v omenjenem knežjem turjaškem arhivu na Dunaju. Do prenosa v Losensteinleiten, kamor so knežji arhiv preselili po ljubljanskem potresu (1895), je moralo priti kmalu po Komatarjevem popisu arhiva; zelo verjetno pred letom 1910. Anton Kaspert, ki je urejal preseljeni arhiv, v svojem pismu Francetu Kidriču iz leta 1911 omenja ponovno potovanje v Losensteinleiten in mu ponuja posredovanje podatkov iz tamkajšnjega arhiva.¹⁰ Te – izvirajo prav iz omenjenih urbarjev – je Kidrič pozneje uporabil v svojem članku.¹¹ Vsekakor pa teh urbarjev na Turjaku ni bilo več okoli leta 1936,¹² ko je grad obiskal Milko Kos, ki je tam našel povsem drug urbarialni fond s srednjeveškimi primerki iz let 1463, 1484 in 1485. Očitno je v turjaškem arhivu prišlo do dodatnih preurejanj, o katerih ne vemo prav dosti. Brez dvoma se lahko zanesemo na Komatarjevo temeljitost in vestnost in domnevamo, da je popisal vse arhivsko gradivo, ki ga je tam videl. Ostajata torej dve možnosti: del arhivalij bi bil lahko v času Komatarjevega raziskovanja na

⁷ KOMATAR, Schloßarchiv 1905 (kot v op. 3), str. 114–117.

⁸ V zgodnejših urbarjih ta urad nima posebnega imena; navaja se zgolj po uradniku, ki ga je upravljal; v letih 1463–1484 Jurse Robar iz Roba pri Turjaku, od 1484 pa vsaj do 1493 Penko iz Malega Osolnika, med letoma 1499 in 1511 pa najdemo na tem mestu njegovega sina Mihaela Penka. (Omenjene podatke je najti v urbarjih turjaške linije iz let 1464–1511, načeloma na prvih treh folijih prvopopisanega urada.)

⁹ KOMATAR, Schloßarchiv 1905 (kot v op. 3), str. 114.

¹⁰ ISL, Rokopisna zapuščina Fr. Kidriča, šk. 4, pismo Antona Kaspreta s. d. Glede na vsebino je pismo mogoče datirati v leto 1911.

¹¹ FRANCE KIDRIČ, Trobarji na Raščici, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 2 (1920), str. 251 ss.

¹² V nekem pismu Francetu Kidriču iz leta 1948, omenja Milko Kos: »... V urbarju iz leta 1484., ki sem ga pred kakimi 12 leti imel v rokah v arhivu na gradu Turjak, ...« ISL, Rokopisna zapuščina Fr. Kidriča, šk. 17, zvezek: Trubarji na Raščici. Za napotke na gradivo v tej in predhodnih dveh opombah se zavaljujem kolegu dr. Borisu Golcu.

gradu založen ali pa šele pozneje pripeljan od drugod. V vsakem primeru je bil »novi« fond dodan obstoječemu arhivu, njegove ostanke pa lahko danes verjetno brez pomislekov iščemo v urbarjih, ki so se v času po drugi svetovni vojni po različnih poteh znašli v Arhivu Slovenije in v omenjenih treh, ki jih hrani biblioteka SAZU. Z izjemo najstarejšega iz leta 1463 so danes presenetljivo ohranjeni vsi, ki jih Milko Kos omenja v svojih arhivskih izpiskih.¹³ Poleg teh velja omeniti še vrsto urbarjev iz prvotnega jedra arhiva knežje veje Auerspergov na Dunaju. Ta je zrasla iz šumberške veje Turjaških in je torej posedovala preostali del pred letom 1467 enotne rodbinske zemljiške posesti; predvsem urada Šumberk in Žužemberk ter del nekdanjega metliškega urada. Za to posest hranijo na Dunaju srednjeveške urbarje iz let 1463 in 1498¹⁴ ter kopico mlajših, tudi za pozneje pridobljena gospostva Kočevje, Poljane, Soteska, Višnja Gora in Šrajbarski turn.¹⁵ Celotno turjaško urbarialno gradivo predstavlja izjemno zanimiv fond, ki bi si v prihodnosti zaslužil podrobno sistematično obravnavo in verjetno tudi tekstnokritično izdajo najzgodnejših primerkov. Kolikor vemo doslej, so to najstarejši in malodane edini¹⁶ ohranjeni srednjeveški urbarji kake (nedinastične) plemiške rodbine z ozemlja današnje Slovenije.

¹³ V svojih izpiskih iz turjaških urbarjev Kos navaja naslednje vire: urbarje iz let 1463, 1484, 1485, 1501, 1503, 1504, 1507, 1508, 1509, 1510 in 1511 ter »račune upraviteljev« iz let 1514 in 1558. Z izjemo prvoomenjenega se danes vsi ti, razen treh, ki jih hrani Biblioteka SAZU, nahajajo v ARS, poleg tega še štirje urbarji za celotno posest grofovske veje rodbine iz 18. stoletja. Pri obeh računskih knjigah gre za knjigo izdatkov turjaškega oskrbnika Hansa Mordaxa 1514–15 in računsko knjigo oskrbnika gospostva Bled Danijela Gallenberga 1558–59, ki se prav tako nahajata v ARS. Urbar iz leta 1463 je zaenkrat še pogrešan. Rokopisna zapuščina Milka Kosa ZIMK ZRC SAZU, fasc. 40, Topografija – Turjak; DANIJELA JURIČIČ ČARGO, LILIJANA ŽNIDARŠIČ GOLEC, *Vodnik po Urbarjih Arhiva Republike Slovenija* 1, Ljubljana 2005, str. 269–273; ARS 1074, ZL, 81u, 47u, 42u, 82u, 43u, 44u, 45u.

¹⁴ Eden od dveh urbarjev, ki sta v kartotečnem popisu zavedena z letnico 1498, je bil v času nastajanja tega prispevka založen.

¹⁵ Prim. GOLEC, OKOLIŠ 1996 (kot v op. 4), str. 18.

¹⁶ V skladu z mojim vedenjem lahko v to kategorijo uvrstimo le še urbar rodbine Szekely za posest v Ormožu in okolici iz leta 1486, ohranjen v prepisu (ali morda vezan v kodeks?) iz 16. stoletja. (prim. MILKO KOS, *Urbarji salzburške nadškofije*, Viri za zgodovino Slovencev 1, Srednjeveški urbarji za Slovenijo 1, Ljubljana 1939., str. XX; JOSEPH VON ZAHN, *Ortesnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, Wien 1893, str. XVII).

URBARJI GOSPOSTVA TURJAK 1507, 1508 IN 1511

Vse tri urbarje hrani Biblioteka SAZU pod enotno signaturo R 95, inv. Št. III 5507. Vsi trije so originalni papirni kodeksi s sodobno mehko vezavo v temno rjave usnjene platnice, ki so na zadnji strani podaljšane v zavihek in opremljene z vrvico za zavezovanje.

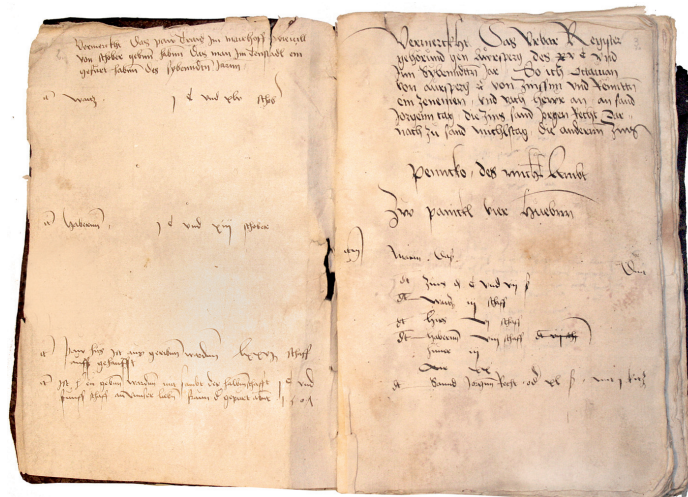
1507. Neobrezan knjižni blok velikosti približno 220×150 mm in debeline 35 mm sestavlja 12 leg papirja: 1 kvinternij in 10 seksternijev, uvezanih v ovojno polo. Predzadnji folij prve lege je vstavljen dodaten (prost) sešitek – kvaternij ($1^1 + (V+IV)^{19} + 10 \cdot VI^{139} + 1^{140}$), pri čemer je celotna kompozicija paginirana enotno in obsega 245 pagin. Moderna paginacija, izgotovljena s svinčnikom, izpušča prazne strani; dejansko kodeks obsega 140 folijev. Izdelan je iz polovičnih pol enotnega papirja formata ok. 440×300 mm z vodnim znakom tehtnice v krogu premera 38 mm. Zvezan je s pleteno laneno vrvico skozi hrbet s pergamentnim (spodaj) in usnjenim (zgoraj) talonom na notranji strani platnic ter z manjšimi pergamentnimi taloni znotraj posameznih leg. Besedilo, delo enega pisarja, je napisano v nemščini in gotski kurzivi, značilni za začetek 16. stoletja, s temno rjavo tinto in poudarjenimi naslovi. Njegovi so tudi nekoliko poznejši dodatki v različnih, večinoma svetlejših odtenkih.

1508. Prvemu skoraj enak papirni kodeks se v večini zunanjih značilnosti (vezava, pisava/pisar, tinta, jezik, paginacija), razen materiala, mer in občutno trše ustrojenega usnja platnic, praktično ne razlikuje v ničemer. Knjižni blok debeline 35 mm, izdelan iz papirja z vodnim znakom v obliki kardinalskega klobuka,¹⁷ je kak centimeter širši: ok. 220×160 mm, tvori pa ga prav tako 12 leg, objeti v ovojno polo, in sicer kvaternij, deset seksternijev in kvinternij ($1^1 + IV^9 + 10 \cdot VI^{129} + V^{139} + 1^{140}$); vse skupaj 140 folijev oz. 229 paginiranih strani.

1511. Tretji rokopis se nekoliko razlikuje od prvih dveh. Malo debelejši knjižni blok (40 mm) tvori 7 povsem neenakomerno zloženih, precej zajetnih leg s po 11 do 16 polami papirja ($(XII-1)^{23} + XIV^{51} + XIII^{77} + XIV^{105} + XVI^{137} + XV^{167} + (XI-1)^{187}$), skupaj 188 folijev oz. 288 paginiranih strani. Papir je označen z vodnim znakom v obliki sidra in po formatu enak tistemu iz prvega kodeksa. Lege so

¹⁷ Vodni znak je tipa kot npr. št. 32255 iz Piccardove zbirke. *Wasserzeichenkartei Piccard*, HStA Stuttgart, Bestand J 340 – <http://www.landesarchiv-bw.de/piccard/> (stanje: 9. julij 2007).

Slika 2
Turjaški urbar 1507,
Biblioteka SAZU,
R 95, pag. 2–3

neposredno, brez ovojne pole s konopljenim sukancem s po enim vbodom (okoli spodnjega in zgornjega roba) preko notranjih talonov vezane na usnjene platnice, ki so na zunanji strani hrbta ojačane z dvema kosoma močnejšega usnja. Tudi ta urbar je napisan v nemščini in za čas običajni gotski kurzivi, vendar pisar ni več isti. Njegova pisava je precej večja, kar je zelo očitno tudi pri naslovih, pisanih v ekstremno povečani bastardi. Tinta glavnega besedila je pretežno svetlo rjava, medtem ko razni poznejši dodatki istega in drugih pisarjev variirajo v odtenkih.

Kot že rečeno se vsi trije urbarji nanašajo na gospodstvo Turjak. Poleg običajne zemljiške (hubne) posesti, ki je razdeljena v 6 uradov, popisujejo tudi desetino, odvetščino, razne dajatve za uporabo gozdov, lesa in travnikov ter dajatev ovsu in perutnine mitninskemu uradu na Rašici, ki je bremenila okoliške kmete, ki so se ukvarjali s tovorjenjem.¹⁸ Preden preidem na pregled posesti turjaškega gospodstva, si na kratko oglejmo njegov razvoj skozi prizmo obstoječih tovrstnih študij. S turjaško posestjo sta se v preteklosti sistematično ukvarjala predvsem dva raziskovalca: Andrej Komac in Dušan Kos. Prvi je v svoji študiji »Vzpon Turjaških v srednjem veku« analiziral predvsem listinsko gradivo in podal podroben prikaz nastajanja oz. razvoja turjaškega zemljiškega gospodstva do leta 1467,¹⁹ medtem

¹⁸ Dajatev v višini 1 kobala (*schaff*) ovsu in ene kokoši je bila pavšalno določena kot nekakšno nadomestilo za mitnino okoliškim podložnikom (... *dñ da sam fertt treybent, die in den hernach geschriben dorfferen siczent vnd schullen des gleichen diennen alle die hueb lewtt*. Urbar 1464, HHStA, FAA, C 55/1, fol. 24').

¹⁹ ANDREJ KOMAC, Vzpon Turjaških v srednjem veku, *Zgodovinski časopis* 54 (2000), str. 15–48, 151–178.

ko je drugi v okviru razprave o Beli krajini v srednjem veku in edicije belokranjskih urbarjev z različnih aspektov obravnaval specialno turjaško belokranjsko posest.²⁰

Turjaško gospostvo je po Komacu²¹ – ki se v delu, zadevajočem Belo krajino, navezuje na Dušana Kosa²² – nastajalo postopoma v razdobju dobrih dveh stoletij, od srede 13. do druge polovice 15. Kot izhodišče jemlje čas okoli leta 1250, ko naj bi rodbina »mlajših« Turjaških²³ razpolagala z okoli 40 ali 50 kmetijami, predvsem okoli treh posestnih jeder, Rašice pri Velikih Laščah, Šumberka in v Suhi Krajini. S te točke je izgradnja gospostva potekala v več etapah s spremenljivo intenzivnostjo. Komac razlikuje dve izrazito ekspanzivni obdobji – med letoma 1250 in 1300 ter med 1400 in 1467 –, ki ju prekinja negotovo 14. stoletje, doba padcev in utrjevanja pozicij. V drugi polovici 13. stoletja, ki ga zaznamuje ministerialna pripadnost Spanheimom, je Turjaškim uspelo popeteriti svojo posest (na ca. 250 hub), s čimer so si ustvarili materialno bazo za nadaljnji vzpon in si tlakovali pot, ki jih je vodila med elitne kranjske ministerialne rodbine. V prvi polovici 14. stoletja stopa v ospredje ozemeljski spopad Turjaških z Ortenburžani. Aktivna teritorialna politika koroških grofov – mdr. glavnih dedičev »starih« Auerspergov – na Dolenjskem je v začetku 14. stoletja tako napredovala, da je resno utesnjevala Turjaške ter ogrožala njihov nadaljnji posestni razvoj in posledično obstoj. Ortenburška ofenziva je bila usmerjena v centralno turjaško posest, ki se je zajedala med njihovi gospostvi Čušperk in Lož, obenem pa so grofje kazali jasne pretenzije po osebni podreditvi Turjaških. Spopad z močnejšim nasprotnikom, iz katerega se je Turjačanom uspelo izviti brez vitalnih poškodb, je vendarle terjal ozemeljske izgube (60 nedolgo pred tem pridobljenih kmetij nekdanjega salzburškega gospostva Cesta v okolici Grosupljega ter posest na območju Ribnice in Ortneka) in začasno zavrl njihov posestni razvoj. Bilanca ob koncu stoletja izkazuje približno 20% ozemeljsko rast; rodbinska posest se je okrepila za okoli 50 novih kmetij, predvsem v območju Šumberka, v Suhi krajini in v okolici Turjaka. V 15. stoletje postavlja Komac t.i. drugi val turjaške ozemeljske ekspanzije, ko stopa v ospredje predvsem uspešna politika rodbinskih povezav.

²⁰ DUŠAN KOS, Bela Krajina v poznem srednjem veku, *Zgodovinski časopis* 41 (1987), str. 237–241; IDEM, *Urbarji za Belo Krajino in Žumberk (15. do 18. stoletje)*, Viri za zgodovino Slovencev 13, Novejši urbarji za Slovenijo 1, 1. del, Ljubljana 1991.

²¹ V tem odstavku povzemam ugotovitve Andreja Komaca, ki jih je podal v omenjeni razpravi (gl. op. 19), predvsem v drugem delu na straneh 168–173 ter v prvem delu, str. 31–35.

²² Glej op. 20.

²³ O problemu genealoške kontinuitete oz. diskontinuitete turjaških nazadnje PREINFALK 2001 (kot v op. 2), str. 49–50.

Poleg običajnih nakupov so glavnino novopridobljenih posesti predstavljale dediščine po izumrlih Čreteških in Šumberških. Ob delitvi rodbinske posesti med bratranci turjaške in šumberške veje leta 1467 je celotna turjaška posest štela 764 hub, od katerih jih Komac na podlagi delilne listine 273 postavlja na območje centralne posesti okoli Turjaka z uradi Rob, Želimlje, Bloke in Nadlišek, 199 na območje urada Mokronog, 126 v okolico Šumberka in 121 v Belo krajino.²⁴

Delilna listina iz 1467 velja v zgodovinopisju za prelomnico, ko sta si veji, de facto nastali s tem aktom, razdelili do tedaj enotno posest.²⁵ Verjetno bi bilo napačno, če bi si enotno upravo in vodenje rodbinske posesti predstavljali preveč toga, kot absoluten in v vsakem trenutku veljaven princip. Dejansko je v številni turjaški rodbini vedno znova prihajalo do partikularističnih teženj,²⁶ ki pa so jih sposobni posamezniki v ključnih trenutkih znali nevtralizirati ter utrditi rodbinsko in posestno enotnost. Dejstvo, da je v pogodbi iz leta 1467 do potankosti razdeljena celotna rodbinska posest, je predstavljalo dovolj močan argument za to, da se je omenjene sposobnosti in uspehe pripisovalo Engelhartu Turjaškemu v zadnjih nekaj letih njegovega življenja, po smrti brata Volkerja. Verjetneje pa je delilna pogodba pomenila zgolj sankcioniranje gotovega dejstva, ali morda bolje, zaključno dejanje dolgotrajnejšega procesa, ki se je morda začel še v času Volkerjevega življenja. Čeprav se Engelhart po njegovi smrti kot rodbinski starešina v listinah redno pojavlja v vlogi izvršitelja posestnih poslov,²⁷ pa je z delom posesti leta 1464 suvereno (vsaj formalno) razpolagal njegov nečak Janez. Ohranjena je namreč »zaščitna listina« upravitelja v Marki in Metliki Bernarda Katterja za določeno posest v Beli krajini in v okolici Šumberka, ki naj bi ga varovala pred stričevo samovoljo.²⁸ Neizpodbiten dokaz za to, da decentralizacija turjaške posesti ni bila šele posledica Engelhartove smrti 1466, pa najdemo v turjaških urbarjih. Razlog, da je ta dokaz ostal do danes praktično neznan, tiči v pomanjkljivem poznavanju turjaškega urbarialnega gradiva. Pri tem so relevantni predvsem najstarejši urbarji iz let 1463 in 1464. Čeprav je urbar iz 1463, ki ga je na Turjaku prebiral Milko Kos, danes izgubljen, ga lahko na podlagi njegovih izpiskov

²⁴ KOMAC 2000 (kot v op. 19), str. 151–173. Glede urada Rob pri Turjaku glej zgoraj, op. 8.

²⁵ KOS 1987 (kot v op. 20), str. 239–240; KOMAC 2000 (kot v op. 19), str. 151; PREINFALK 2005 (kot v op. 2), str. 70.

²⁶ KOS 1987 (kot v op. 20), str. 238–239.

²⁷ KOMATAR 1910 (kot v op. 3), št. 469, 471, 472, 477, 478, 480, 482, na str. 32–34, 119–121.

²⁸ HHStA, FAA, 1464–VII–9, Metlika. Tu omenjena belokranjska posest je, zanimivo, pozneje večinoma pripadla turjaški veji (dokumentirana v urbarjih od 1464 (HHStA, FAA, C 55/1, fol. 57'–69') dalje), medtem ko se posest okoli Šumberka, z manjšimi odstopanji, sklada s popisom v šumberškem urbarju iz 1463 (HHStA, FAA, A 15/113, fol. 6'–16').

zadovoljivo opredelimo kot urbar za posest »poznejše« turjaške veje.²⁹ Poleg same posesti je pomenljiv že naslov: *Vermerkcht die nucz und ranntt gen Auersp[erg] gehorennd im drey und sechczigisten jar etc.*³⁰ Na Dunaju se je iz istega leta ohranil še en turjaški urbar, in sicer za posest šumberške veje, kar lahko prav tako jasno razberemo iz naslova: *Vermerkt das vrbar, waz gen Schonberg zue geaygent vnd tailt ist anno domini etc. LXIII.* Dobesedno bi to pomenilo, da je bila posest razdeljena med obe veji že vsaj leta 1463. Podroben vpogled v vire razblini vse dvome o tem, kdo je dejansko dal sestaviti posamezna urbarja; v turjaškem (1464) se najmanj enkrat omenja Engelhart v prvi osebi, kot gospodar popisane posesti.³¹ V šumberškem najdemo v podobni vlogi enega od Volkerjevih sinov; proti koncu urbarja popisana posest je namreč opremljena s pojasnilom: *das guet gehort meiner mutter*. Med drugim se tam navaja 14 hub *zu Puech* ter 7 in nekaj desetine *zum Mos*, kar sta Hans in Ortolf Perneška leta 1427 zastavila prav njej, svoji »teti« Barbari Viltuški, tedaj še vdovi po Juriju Čreteškem, nedolgo za tem pa soprogi Volkerja Turjaškega.³²

Glede na to, da sta oba najstarejša turjaška urbarja tokrat prvič skupaj podvržena strokovnemu pretresu, nek grob sumarni pregled posesti³³ obeh vej Turjaških ne bo odveč. Šumberški urbar iz leta 1463 navaja 116 hub v uradu Šumberk, 63 v Suhi Krajini, 144 v uradu Mokronog, 59 v uradu Metlika in 26 hub nekdanje viltuške posesti v okolici Novega mesta; skupaj 408 kmetij. Poleg tega še 10 mlinov, desetino³⁴ od 498 kmetij v trebanjski, šentrupertski in šmarješki župniji ter v Suhi in Beli krajini, kakor tudi v okolici Mokronoga, odvetščino od

²⁹ Rokopisna zapuščina Milka Kosa, ZIMK ZRC SAZU, fasc. 40, Topografija – Turjak.

³⁰ Ibid., Turjak, grajski arhiv, Urbar 1463, str. 1. Skoraj povsem identično tudi urbar iz 1464, ki izkazuje praktično isto posest, HHStA, FAA, C 55/1, fol. 2: *Vermerkcht dÿ nÿcz vnd rannt gen Aurspergk gehorennd im vierundsechczigistem jar etc.*

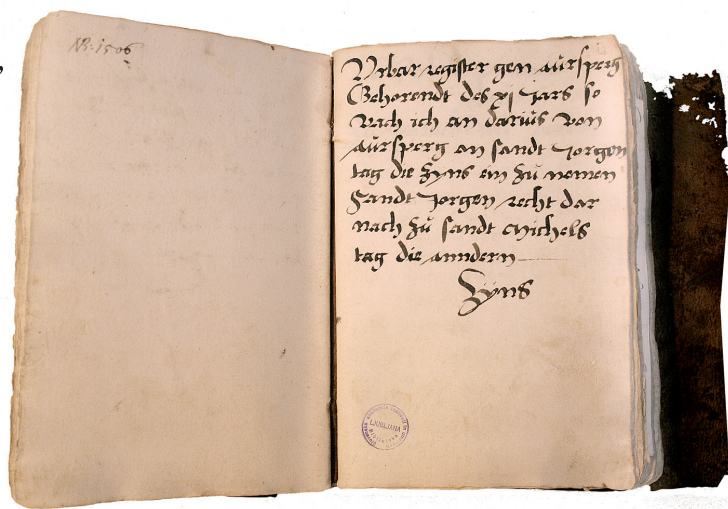
³¹ *Vermerkcht die czehent vnd hueben, die Erassem von der Ainod vnd sein wiertin verseczt haben vmb 150 markch ß, die ich Engelhartt von Jorgen Glaner vnd Walthesaren Meychauer geledigt hab ...* HHStA, FAA, C 55/1, fol. 67'.

³² HHStA, FAA, A 15/113, fol. 71 ss; listina 1427–VIII–7, ohranjena v kopiji iz 16. stol. v ARS 1063, ZL, št. 490/1, tipkopisna transkripcija Boža Otorepca v CKSL, ZIMK ZRC SAZU. O identičnosti posesti ni dvoma, ujemajo se celo nekatera imena podložnikov, npr. priimek Dulacher. Glede Barbare Viltuške prim. tudi rodovnika v PREINFALK 2005 (kot v op. 2), str. 558 in DUŠAN KOS, *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*, Ljubljana 2005, str. 390.

³³ Gre res za grob pregled; izpuščena je drobna posest (posamezni travniki, njive, vrtovi, vinogradi), desetina je včasih navedena pavšalno itd.

³⁴ Številka je preračunana na celotno dajatev desetine od posamezne hube; v večini primerov sta gospostvu pripadali le $\frac{2}{3}$ desetine.

Slika 3
Turjaški urbar 1511,
Biblioteka SAZU,
R 95, pag. 12

49 kmetij in gozdnino od 88. Turjaški urbar iz leta 1464 ima 93 hub v Robarjevem (turjaškem) uradu, 91 v Bratetovem (želimejskem), 27 na Blokah, 66 v Nadlišku, 108 v Beli krajini, 32 v uradu Kacenštajn in 22 okoli Novega mesta; skupaj 439. Zraven še 12 mlinov, desetino v Beli krajini in Nadlišku od 128 kmetij, gornino od 47 hub pri Kacenštajnu, odvetščino od 143 hub, gozdnino oz. travarino od 56 ter urbarialno (pavšalno) mitnino od ca. 150 kmetij v širši okolici Rašice pri Velikih Laščah. V tej fazi razdelitev še ni bila dokončna. Če seštejemo samo urbarialne hube, pridemo do številke 847, kar je dobrih 80 več, kot jih ugotavlja Komac za leto 1467. Nekaj te razlike gre gotovo na rovaš posestne dinamike plemiških gospostev; nekatere kmetije v obeh urbarjih so prečrtane, med drugim v turjaškem celotna kacenštajnska posest, ki je leta 1467 ne zasledimo več. Bolj zanimivo pa je dejstvo, da so nekateri deli posesti popisani hkrati v obeh urbarjih, kar nedvomno potrjuje ozemeljske spore med obema vejama rodbine v času pred dokončno delitvijo, na katere opozarja že omenjena zaščitna listina. Tako je v turjaškem urbarju – drugače kot v šumberškem – popisana skoraj vsa belokranjska posest, ki se je pozneje delila približno na pol; še več: mogoče je celo identificirati skoraj vse kmetije, ki jih v Beli krajini navaja Janezova (torej šumberška) zaščitna listina!³⁵ Tudi viltuško dediščino okoli Novega mesta sta si lastili obe veji.

Dotaknili smo se že posestne dinamike, ki je izrazito značilna za plemiška gospostva (v primerjavi s cerkvenimi ali tudi z deželno knežjimi). Na tak posestni

³⁵ Glej zgoraj, op. 28.

značaj je gotovo vplival skupek različnih dejavnikov, med katerimi lahko izpostavimo razmeroma majhno obstojnost oz. krajši rok trajanja posameznih rodbin v primerjavi s cerkvenimi institucijami in »teritorialno-političnimi tvorbami«, probleme dedovanja (delitve) in manjšo okostenelost privatnih posestnikov pri poslovanju s posestjo. Slednje je posebej dobro razvidno iz serije urbarjev turjaške veje; v časovnem obdobju slabega pol stoletja, ki loči najzgodnejše od obravnavanih treh urbarjev, daje rodbinska posest vtis živega organizma, ki »diha« skupaj z rodbinsko politiko ter se s širjenjem oziroma krčenjem na različnih delih odziva na njene poslovne poteze. Do številnih sprememb je prihajalo na območju obstoječih uradov. Medtem ko je posest centralnega urada okoli Turjaka doživljala le malo sprememb, pa je bila posestna dinamika v ostalih uradih bolj občutna. V želimeljskem najdemo v urbarju iz 1482 poleg posesti, ki jo je leta 1474 kupil Pankrac Turjaški od Lovrenca Krumpacha (dvor in hubo v Iški vasi, tri na Jezeru in sedem v Vrbljenah)³⁶ še dve novi kmetiji v Iški, dve na Selniku, eno v Zapotoku in sedem v Lipoglavu.³⁷ Do novih širitev je prišlo med letoma 1483 in 1492, in sicer v vasi Tall huba in mlin, tri nove hube v Skopačniku in štiri ter mlin na Dolah pri Škofljici.³⁸ V bloškem uradu najdemo v osemdesetih letih nov dvor pri Snežniku.³⁹ Tega je Pankrac Turjaški leta 1487 zamenjal z Hermanom Rauberjem za dve hubi – eno v Nemški vasi in eno na Volčjem –⁴⁰ ki ju zasledimo v urbarjih od leta 1492 dalje.⁴¹ Zanimivo je, da v nobenem od turjaških urbarjev iz šestdesetih let 15. stoletja ne najdemo posesti na območju Mokronoga, ki je po delitvi leta 1467 pripadla Turjaški veji. Gre za posest okrog 45 hub na ozemlju med Trebelnim in Mirno Pečjo, ki jo turjaški urbar iz leta 1482 imenuje *das Bobnar ambtt zw Nassenfues*.⁴² Nasprotno le v letih 1482–1485 zasledimo urad Mirna s 45 kmetijami v mirenški okolici, katerega nadaljnja usoda je neznana.⁴³ Podobno lahko ugotavljamo za že omenjeni urad Kacenštajn, kjer urbar iz 1464 našteva 32 kmetij in izdatno gorninsko posest.⁴⁴ Omenjeno so Turjaški leta 1445 podedovali po

³⁶ KOMATAR 1910 (kot v op. 3), št. 505, str. 232; HHStA, FAA, C 55/2, fol. 36'–38'.

³⁷ HHStA, FAA, C 55/2, fol. 24'–31.

³⁸ HHStA, FAA, C 55/4, fol. 30'–34'.

³⁹ HHStA, FAA, C 55/2, fol. 42'; ARS 1074, ZU, 81u, pag. 81; prim. MILKO KOS, *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500)*, Ljubljana 1975, str. 561.

⁴⁰ KOMATAR 1910 (kot v op. 3), št. 529, str. 237.

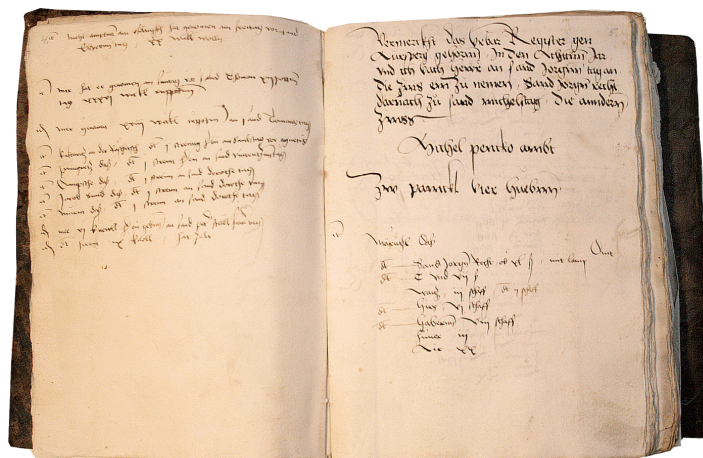
⁴¹ HHStA, FAA, C 55/4, fol. 43'.

⁴² HHStA, FAA, C 55/2, fol. 46–51.

⁴³ HHStA, FAA, C 55/2, fol. 54–59; C 55/3, fol. 57–62; ARS 1074, ZU, 47u, pag. 84–95.

⁴⁴ HHStA, FAA, C 55/1, fol. 94–99.

Slika 4
Turjaški urbar 1508,
Biblioteka SAZU,
R 95, pag 4–5

Elizabeti s Kacenštajna,⁴⁵ ni pa znano kdaj (vsekakor pred 1482) in kako so to posest izgubili. Morda je mogoče najbolj nazorno posestno dinamiko opazovati na primeru metliškega urada, ki je bil v štiridesetih, petdesetih in šestdesetih letih 15. stoletja v najbolj intenzivni fazi izgradnje. Pred tem ocenjuje Andrej Komac obseg celotne turjaške posesti v Beli krajini na 10, kvečjemu 15 kmetij.⁴⁶ Začetek tega, kar je pozneje preraslo v načrtno izgradnjo zemljiškega urada, predstavlja leta 1443 pridobljena šumberška dediščina, ki je med drugim obsegala tudi raztreseno posest v Beli krajini, ki jo Komac ocenjuje na okoli 29 kmetij.⁴⁷ K temu je Engelhart Turjaški postopno dodajal: leta 1458 20 hub v Obrhu, Nerajcu in na Blečjem Vrhu,⁴⁸ leta 1462 od Evzebija Dyeprannta odkupljeno posest v obsegu ok. 32 hub v okolici Semiča in severno od Metlike⁴⁹ ter istega leta 10 hub in pol v Bušnji vasi, Kotu in Ručetni vasi skupaj z vinsko desetino v bližini Lokvice, kar je – sicer prvotno last Erazma Soteškega – rešil iz zastave od Jurija Glanerja z Vrhkrke in Baltazarja Mehovskega ter dokončno odkupil leta 1466.⁵⁰ Od te posesti, ki jo prva urbarja nekoliko konfuzno popisujeta skoraj v celoti, je

⁴⁵ Prim. PREINFALK 2005, (kot v op. 2), str. 71, in kacenštajnsko delilno pogodbo iz leta 1440, kjer je podrobno popisan Elizabetin – poznejši turjaški – del, KOMATAR 1907 (kot v op. 3), št. 402, str. 226–227.

⁴⁶ KOMAC 2000 (kot v op. 19), str. 155–156.

⁴⁷ Ibid., str. 155.

⁴⁸ KOMATAR 1910 (kot v op. 3), št. 452, str. 26; KOS 1991 (kot v op. 20), str. 55.

⁴⁹ KOMATAR 1910 (kot v op. 3), št. 471, str. 32–33; KOMAC 2000 (kot v op. 19), str. 152; KOS 1991 (kot v op. 20), str. 55; KOS 1987 (kot v op. 20), str. 239.

⁵⁰ HHStA, FAA, C 55/1, fol. 67'; prim. KOS 1991 (kot v op. 20), str. 55; KOS 1987 (kot v op. 20), str. 239.

po letu 1467 turjaški liniji ostala slaba polovica; vsa stara turjaška in nekdanja Dyepranntova posest ter polovica Glanerjeve in pleterske.⁵¹ Pred letom 1493 se je metliški urad povečal še za 4 kmetije na Primostku, 2 v Grmu pri Podzemlju in 7 v *Berettenndorffu* (ta vas se v urbarju iz 1499 ne omenja več), kar so Turjaški odkupili od Andreja (?) Apprecherja.⁵²

S pomočjo obravnavanih urbarjev lahko razrešimo še eno uganko v zvezi s turjaško belokranjsko posestjo. Dušan Kos v svojem uvodu k belokranjskim urbarjem domneva, da je turjaški metliški urad »kmalu po prelomu iz srednjega v novi vek izginil«; leta 1510 naj bi obsegal le še nekaj več kot 42 % prej opisane posesti.⁵³ Danes je jasno, da je posest vsaj do leta 1511 ostala neokrnjena.⁵⁴ Prav tako metliški urad (običajno voden kot *Ambt in Mettlinger poden*, občasno imenovan tudi po Črnomlju) najdemo v mlajših »dunajskih« urbarjih za celotno posest turjaške veje iz 16. in 17. stoletja,⁵⁵ oziroma v posebnih urbarjih za belokranjsko posest 18. in 19. stoletja.⁵⁶ Potrebno je opozoriti, da gre v primeru turjaškega urbarja iz leta 1510 dejansko za izvleček in ne za celoten urbar.⁵⁷

Kot vidimo, se je turjaško gospodstvo med drugim množilo tudi na račun zastavljene posesti, ki je zaradi nelikvidnosti dolžnikov zapadla v trajno last upnika, v tem primeru Turjaških. Seveda najdemo v urbarjih tudi take zastavne primere, ki so imeli za dolžnike ugodnejši razplet. Tako so Turjaški zgolj začasno v letih 1503–1504 prejeli dohodke od 15 kmetij na Oslici, Kravjeku, Vrheh in zw *Guttern*, pri Muljavi, vzhodno od Ivančne Gorice, ki jim jih je zastavil Hans z Mačerol, vsaj 15 let pa se je vlekla zastava Snytzenpawmerjeve posesti v okolici Iga, ki je s prvotnih 10 hub v letu 1492⁵⁸ postopno narasla na 21 in pol leta 1507.⁵⁹

⁵¹ KOMAC 2000 (kot v op. 19), str. 155–156, KOS 1991 (kot v op. 20), str. 56; KOS 1987 (kot v op. 20), str. 240.

⁵² HHStA, FAA, C 55/5 (za 1493), fol. 80; C55/6, fol. 87; prim. KOS 1991 (kot v op. 20), str. 53, kjer postavlja nakup v leto 1501.

⁵³ KOS 1991 (kot v op. 20), str. 55, 59.

⁵⁴ Biblioteka SAZU, R 95/1511, pag. 216–265.

⁵⁵ Npr. 1519, HHStA, FAA, C 55/11; 1557–1561, C 55/20; 1614, C 55/27; 1621–1627, C 55/29; 1644–1648, C 55/30; 1668–1679, C 55/33. Za navedene podatke se zahvaljujem kolegu dr. Borisu Golcu.

⁵⁶ 1740–1750, 1751–1758, 1754, KOMATAR 1905 (kot v op. 3), str. 115; 1830–1836 HHStA, FAA, C 44/1 (Möttling und Tschernembl Rechnungen).

⁵⁷ *Vermerckht den auszug vnd schuld der zins vnd rennt gehorund gen Awrsperg ...*, ARS 1074, ZU, 44u, pag. 1; gl. tudi JURIČIČ ČARGO, ŽNIDARŠIČ GOLEC 2005 (kot v op. 13), str. 271.

⁵⁸ HHStA, FAA, C 55/4, fol. 49–50.

⁵⁹ HHStA, FAA, C 55/5, fol. 49'–51'; C 55/6, fol. 51–54'; Biblioteka SAZU, R 95/1507, pag. 20–31.

V nadaljevanju podajam pregled gospodstva turjaške veje Turjaških, kot ga kažejo urbarji iz let 1507, 1508 in 1511.⁶⁰

URAD MIHAELA PENKA (*Penko des Michel ambt*)

Ponikve (*Panickl*) 4

Rupe (*Gereut*) 1⁶¹

Mali Osolnik (*Vnnderen Klain Ossellnykh*) 1, (*Klain Ossellnigh*) 6

Podlog (*Pudlag*) 1

Knej (*Kney*) 2

Rašica (*Raschitsch*) 13

Popis dajatev mitninskemu uradu na Rašici

Gradež, pri Turjaku (*Grades, Ober Grades*)

Mali Ločnik (*Klain Lottschnichk*)

Veliki Ločnik (*Gross Lottschnichk*)

Male Lipljane (*Klain Lupplein*)

Velike Lipljane (*Gros Lupplein*)

Železnica (*Assenpuhell*)

Zabukovje (*Puech*)

Dobropolje (*Guettenfeld*)

Stassitz

Zdenska vas (*Tenndorf*)

Bruhanja vas (*Veigenndorff*)

Kompolje (*Kumppoll*)

Podgora (*Vnderpuch oder Vndernn perg*)

Podpeč (*Vndernn stain*)

Mali Korinj (*Klain Wurtz*)

Veliki Korinj (*Grass Wurtz*)

Kal (*Kall*)

⁶⁰ Pri lokalizacijah se opiram predvsem na: KOS 1975 (kot v op. 39), pri čemer v jasnih, razrešenih primerih opuščam sprotno citiranje. Toponimi, ki jih ni bilo mogoče zadovoljivo identificirati, so natisnjeni v kurzivi brez oklepajev. Gola številka ob imenu kraja pomeni število hub, medtem ko so ostale vrste posesti izrecno navedene.

⁶¹ KOS 1975 (kot v op. 39), str. 530, ta kraj lokalizira v Rute, zah. od Velikih Lašč, kar je pravzaprav ime planote, na kateri leži vas. Glede na to, da je leta 1507 v vasi prisoten priimek *Ruppar*, gre verjetno za vas Rupe.

Ambrus (*Bruss*)
Višnje (*Weichssell*)
Višanjski vrh ? (*Perg*)
Kosselnitz
Klain Wutkwe
Gross Aichung
Klaidorff
Laporje (*Lappriach*)

Kukmaka (*Kuckhmatkh*) 1
Grm (*Staudenn*) 1
Pušče (*an der öd*) 2
Prhajevo (*Perchaw*) 1
Cesta (*Strassen*) 1
Podulaka (*Vnder der Wolackh*) 1 + 1 travnik
Opalkovo (*Woltschitsch / Oppelickh*) 2
Ulaka (*Bolackh*) 2
Grič, v Mišji dolini (*Gritsch*) 1
Krkovo pri Karlovi (Corkubin) 1
Kališče,⁶² G. in D. (*Gugalitsch*) 2
Podstrmec (*Vnnder Stermitz*) 4 + 1 žaga (Žaga) + 1 mlin
Strmca (*ob dem Stermitz*) 3
Rupe⁶³ (*im Greutt*) 6
Podpeč (*Vnnderm Stain*) 1
Dednik (*Dednigh*) 1
Bane (*Wann*) 1
Rupe (*im Greut*) 1
Gradišče (*Purckstall pey Sand Pre'mbs*) 1
Mostumirn 2
Am Furt 1
Im Tall 1
Gradišče (*Purckstall oder Gradisch*) 2
Podhojni Hrib⁶⁴ (*Vndernnperg*) 2

⁶² KOS 1975 (kot v op. 39), str. 442, ta toponim locira v Podkogelj, dejansko pa gre za vas Kališče; v urbarju iz okrog 1750 se navaja kot *Kallische*, ARS 1074, ZU, III/2u, fol. 47.

⁶³ Glej zgoraj, op. 61.

⁶⁴ Urbar iz okrog 1750, ARS 1074, ZU, III/2u, fol. 74, navaja kraj kot *Pod Homi Hrib*.

Podlog⁶⁵ (*Pudlag*) 4
Sekirišče (*Sekirischach*) 1
Purkače (*am Purckhart*) 1
Osredek (*Osredickh*) 2
Laze (*am Las*) 3
Javorje (*Jauernickh*) 1
Veliki Osolnik (*Gross Osselnickh*) 7
Krvava Peč (*Pluettigstain*) 6
Iška (*In der Eysch*) 1
Rob (*Raabb*) 1

URAD MIHAELA V ŽELIMLJAH (*des Michl in der Sallein ambt*)

Četež pri Turjaku (*Tschretes*) 2
Zabukovje (*Vnnderpuech*) 2
Male Lipljane (*Klain Lipplein*) 1
Gradež (*Grades*) 1
Gradež (*Ober Grades*) 2
Veliki Ločnik (*Gross Lottschnick*) 6
Vrbičje (*Verbitsch*) 3
Vir⁶⁶ (*Vnndern Weier*) 1 mlin + 1 travnik
Gornji Rogatec (*Rogates bei Dobraw*) 3
Udje (*Hertzogtumb*) 1
Smrjene (*Smerien*) 2
Drenik (*Drenyckh*) 2
Vrh nad Želimljami (*Perg*) 5
Gradišče nad Pijavo Gorico (*Gradisch oder Purckstall*) 6
Pijava Gorica (*Piattschpuchl*) 3
Kremenica (*Kremenitz*) 3
Prun 3 + 2 oštata + 2 mlina
Kot pri Igu (*Winckh*) 1

⁶⁵ Ali pa morda Pugled pri Karlovinci; v urbarju iz 1501 (ARS 1074, ZU, 42u, pag. 35) je namreč ime *Pudlag* prečrtano, nad vrstico pa je dodano *Pudgled*; podobno v urbarju iz okrog 1750 *Puglet* (ARS 1074, ZU, III/2u, fol. 76).

⁶⁶ Na jožefinski specialki je kmetija nad dolino označena kot *na Virie*, mlin pod njo pa *pri Kraliksch*. VINCENC RAJŠP, MAJDA FICKO, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 2. zvezek, Ljubljana 1996, sekcija 204.

Podgozd (*Vnndernn Waldlein*) 2
Iška (*Eysch bey Sand Gedraut*) 2 žagi
Selnik (*Sellnigh*) 2
Suša (*Durr und Nuspawm*) 5
Želimlje (*Sallein*) 5 + 4 mlini
Lapuschnickh 1 + 1 mlin
Rogatec nad Želimljami (*Rogates bey Weyssackh*) 3
Poljane, pri Želimljah (*Polann*) 1
Visoko (*Weyssackh*) 6
Zapotok (*Sappotockh*) 5
Tall 1 + 2 mlina
Skopačnik (*Skopattschnigh*) 3
Lipoglav; Mali, Veliki (*Lippoglaw*) 7
Iška vas (*Yggdorff*) 2
Jezero (*Zum See*) 3
Vrbljene (*Werblach*) 7

**Popis dajatve *holzrecht* od gozda pod »Hribom sv. Janeza«
(*Sannd Johannis perg*)**

Bičje (*Vitsch*)
Pece (*Petzy*)
Podgorica pri Podtaboru (*Podgoritz*)
Št. Jurij, nedavno Podtabor, pri Grosupljem (*Sannd Jorgenn*)

Popis dajatve *holzrecht* in *waldrecht* od gozda Mokrec

Gornje Golo (*Obergall*)
Dolnje Golo (*Vnndergall*)
podložniki ljubljanske Komende
 mdr. v Podgozdu (*Vnnder Waldlein*)
Snytznpaumerjevi podložniki
podložniki samostana Bistra
 Dobravica (*Dobrauitz*)
 Gornje Golo (*Obergall*)
 Podgozd (*Vnnder Waldlein*)
 Poljane (*Polann*)
 Varsst
 Radach

Popis dajatve wisengelt pod Pijavo Gorico (*Piatsch Puchl*)

Pijava Gorica (*Piatsch Puchl*)

Kremenica (*Kremenitz*)

Iška vas (*Yggdorff*)

Vrbljene (*Werblach*)

Prun

Iška Loka (*Lackh*)

Ig (*Yg*)

Strahomer (*Strachamer*)

ŽUPA BLOKE (*Supp Oblackh*)

Župa Bloke 15

mdr. Velike Bloke (*Oblackh*), Studenec na Blokah (*Kalltnnprun
bey Oblackh*)

Veliki Vrh (*Grossenperg*) 8

Nemška vas na Blokah (*Teutschnndorff*) 1

Radlek, na Blokah (*Radoblickh*) 3

Volčje (*Wolffspach*) 1

ŽUPA NADLIŠEK (*Supp Nadlischickh*) 66

brez navajanja obveznosti po posameznih vaseh, zgolj sporadične omembe:

Lepi vrh ? (*Leypigawerch*)

Taber

Osredek, pri Rakitni (*Osredickh*)

Pollann

URAD MOKRONOG ŠTEFANA ZISELPACHERJA

(*Ambt Nassenfuess des Steffan Ziselpacher*)

Mokronog (*Nassenfuess*) 1

Trebelno (*Trobl*) 5

Čilpah (*Ziselpach*) 1

Zabukovje (*Langenpuech*) 3

Vrh pri Trebelnem (*Perglein*) 1

Bitnja vas (*Wittendorff*) 5
Radna vas (*Radennsdorff*) 5
Cеровec pri Trebelnem (*Zerowtz*) 3 + 1 travnik
Brezje pri Trebelnem (*Pierckh*) 4
Globočdol⁶⁷ (*Aussetznntall*) 1
Ivanja vas, pri Trebelnem (*Ewsdorff*) 4 + 1 mlin
Mirna Peč (*Honigstain*) 6
Malenska vas (*Magensdorff*) 6
Globodol (*Teuffntall*) 1

Žitna desetina v gornjemokronoški župniji (*Obernasser pharr*)

Lokvica (*Lockquitz*)
Čužnja vas (*Ziseldorf*)
Maline, pri Trebelnem (*Mallingkh*)
pristava pri gradu Gorenji Mokronog (*mairhof des gsloss Nassenfues*)

Žitna desetina v župniji Gutenwerth (Otok pri Dobravi)

Zagrad (*Sagrad*)
Klenovik (*Klenneuigkh*)

Žitna desetina v župniji Šmarjeta (*Sand Margretten*)

Strelac (*Schutzenn, Schutt hoff*)
Dolenja vas pri Šmarjeti, danes priključena Šmarjeti (*Nyderdorff*)
Preloge (*Preloger hoff*)
Sela pri Zburah (*Geschiess*)
Gorenja vas pri Šmarjeti (*Obern dorff*)
Dol pri Šmarjeti (*Tall*)
Radovlja (*Radoll*)

Popis dajatve *holzrecht* v Radovlji (*Radoll pey sannd Margrethnn*)

sicer podroben posamični popis, vendar brez imen in lokacij

Vinska desetina v Gorenjem Mokronogu (*Ober Nassnfuess*)

Gorenji Mokronog (*Ober Nassnfuess*)
Škocjan (*pey Klingnnfels zw Sand Cancian*)
Mevce (*Milltzperg*)

⁶⁷ V urbarju iz okrog 1750 je kraj naveden kot *Globotschdol* (ARS 1074, ZU, III/2u, fol. 309); v urbarju iz leta 1501 (ARS 1074, ZU, 42u, pag. 148) se omenja kot *Aussentall*.

ODVETŠČINA (*Vogtey*)

kosezi v Trščini, vzh. od Mokronoga (*Truschein*)
kosezi v Grosupljem (*Goss Vppl*)
Huda Polica (*Posennperg ob Piatschpuchl*)
Želimlje (*Salein*)
in der Lanngenn wisenn
podložniki stiškega opata v Velikih Lipljanah (*Gross Lipplein*)
Grič (*Gritsch*)
Logarji⁶⁸ ? (*Lackhnn*)
Male Lašče (*Klain Lassitsch*)
Laporje (*Lappriach*)
Pece (*Petzy*)
Iška vas (*Igdorff*)
Št. Jurij pri Grosupljem, nedavno Podtabor (*Morautz pey Sand Jorgen*)
Slivnica, Zgornja, Spodnja, pri Grosupljem (*Sleynnytz*)
Mala Račna (*Klain Radenigh*)
Perovo, pri Grosupljem ? (*Perow*)
Rdeči kal, zah. od mirne Peči/ vzh. od Ivančne Gorice ? (*Rattnnkall*)
Cerovec pri Trebelnem (*Zerowitz*)
Tall
Žužemberk (*Sewssennberg*)
Poljane pri Žužemberku (*Polann*)
Jauoria
Sela pri Šmarju ? (*Sand Machor*)
Swartznndorff
Lipoglav, V. in M. (*Lippoglaw*)
Šentvid pri Stični (*Sand Veit pey Sittich*)
Mirna Peč (*Honigstain*)
Male Lipljane (*Klain Lipplein*)
Wutsch
Pristawitz pey Wutsch
am Perg
Lattschnnberg

⁶⁸ Na jožefinski specialki je kraj naveden kot *Look*. RAJŠP, FICKO 1996 (kot v op. 66), sek-
cija 213.

Ig (*Yg*)
Velike Lipljane (*Grossenn Lipplein*)
Pance ? (*Panndorff*)
Kot, pri Igu (*Winckl in Ygger Podenn*)
Trebnje (*Treffenn*)
Sap pri Šmarju ? (*Gross Supp von Sand Marein*)
Zgornja Slivnica, pri Grosupljem (*Ober Sleynitz*)
Železno, pri Dobrniču ? (*Gurckh zu Selles enhalb der Gurckh*)
Podložniki župnije Škocjan, pri Turjaku⁶⁹
 Brezje, pri Pijavi Gorici ? (*Pirckhenn*)
 Vrh nad Želimljami (*Perg*)
 Weichssl
 Slivnica, Zg. in Sp. (*Sleynitz*)
 Št. Jurij, do nedavnega Podtabor (*Sannd Jorgen*)
 Perovo, pri Grosupljem (*Perowo*)
 Male Lipljane (*Klain Lipplein*)
 Praproče, pri Grosupljem ? (*Praprotsch*)
 Udje (*Hertzogthumb*)
 Laporje (*Lappriach*)

URAD V METLIKI JERNEJA KRACHERCKHA
(*Ambt in Mettlinger podnn, hat Jerney Kracherckh inn*)

Loka, pri Črnomlju (*Lackenn*) 7
Petrova vas (*Pettersdorff*) 6
Lipovec, pri Semiču (*Linden*) 8
Drežnik (*Dressnigkh*) 2
Lokvica (*Lockquitz*) 2
Bušinja vas (*Wuschnnendorf*) 4
Kot pri Semiču (*Winckl*) 1
Obrh (*Sand Lorentzen*) 5
Ručetna vas (*Rutzenndorff*) 1
Nerajc, V. in M. (*Noritz*) 2

⁶⁹ Ta popis se v urbarju nahaja za metliškim uradom. Biblioteka SAZU, R 95/1507, pag. 231 ss.

Planina, sz. od Črnomlja (*Stoplldorff*) 4
Kočevje, pri Črnomlju (*Gottsche pey Tschernoml*) 5
Semič (*Schiembs*) 1
Dole (*Gritz im Tall*) 2
Jugorje (*Sand Veit*) 2
Črnomelj (*Tschernoml*) 6 oštator

Nekdanja Apprecherjeva posest (*Das guett vom Apprechernn*)

Primostek (*Preymost*) 4
Grm pri Podzemlju (*Staudenn*) 2

URAD JANEZA IZ PREDOL (*Jannes von Predol ambt*)⁷⁰

Varst 3 + 1 dvor + gozd
Radach 1
Zwlkh 2
Dole pri Škofljici⁷¹ (*Tall pey Sand Jobstenn*) 2
Predole (*Predoll*) 4
Radetschenn 1 ½ + 1 oštat
Malo Mlačevo (*Klain Mlatschew*) 2
Auff der Gurckh 1 dvor
Koroška vas⁷² (*Korotschenndorff vnnder Meychaw*) 3

⁷⁰ Urad je nastal leta 1506 iz razne na novo pridobljene posesti. Posamezne kmetije najdemo že v obstoječih uradih v starejših urbarjih, kar kaže na zastavo oz. kakšen drug način začasne odtujitve. S tem imenom je urad prvič naveden leta 1511 (Biblioteka SAZU, R 95/1511, pag. 274); leta 1507 zgolj kot: *Das vrbar register vnd guetter gehorend gen Aursperg des sechssten jar* (ibid., 1507, pag. 236).

⁷¹ Štiri hube in mlin na Dolah še v želimeljskem uradu med leti 1492 in 1499 (HHStA, FAA, C 55/4, fol. 34'; C 55/6, fol. 43).

⁷² Tri kmetije v Koroški vasi še v metliškem uradu vsaj do leta 1499 (HHStA, FAA, C 55/6, fol. 86').

⁷³ Seznam te začasne posesti je dodan urbarju iz 1507 na posebni legi, ki ni uvezana v kodeks, vendar je paginirana skupaj z njim (Biblioteka SAZU, R 95/1507, pag. 20–31).

SNYTZENPAWMERJEVA ZASTAVNA POSEST⁷³

Strahomer (*Strachomer*) 2
 Smrjene (*Smerien*) 3
 Gradišče nad Pijavo Gorico (*Purckhstall*) 1
 Slivnica, Zgornja, Spodnja, pri Grosupljem (*Sleynnitz*) 1
 Škrilje (*Skriell*) 3
 Želimlje (*Sallein*) 3
 Bičje (*Veitsch*) 3
 Pece (*Staindorff oder Petzy*) 1
 Poljana, pri Želimljah (*Pollann*) 1
 Namršelj (*Hamerstill*) 1
 Iška Loka (*Lackh*) 2½

Navedena posest obsega v grobem 442 urbarialnih hub, dodatne dajatve (*mautfuter, holzrecht, waldrecht in wissengelt*) od 242 hub, odvetščino od 94 in desetino od dodatnih 96 hub, ob tem pa so desetinske dajatve turjaškemu gospodstvu pripadale tudi od večine kmetij v turjaškem, želimeljskem in metliškem uradu. Podrobno sumiranje vseh teh dajatev po urbarju bi presegalo okvire tega prispevka, lahko pa do neke mere ocenimo letni donos gospodstva po drugi poti. Urbarjema iz let 1503 in 1504 sta namreč dodana sumarna popisa realiziranih dajatev.⁷⁴ Sumiranji sta izvedeni po enotnem principu, in sicer v treh delih: najprej so navedene dejansko pobrane dajatve, za tem pa izpad dohodka, ki je razčlenjen v izgubo zaradi neporavnanih obveznosti in izgubo zaradi opustelosti posesti. Optimalni letni donos gospodstva potemtakem predstavlja seštevek vseh treh rubrik.⁷⁵ Vsote urbarialnih prihodkov so prikazane v naslednji tabeli.

⁷⁴ ARS 1074, ZU, 82u, fol. 192–195; 43u, fol. 244–246.

⁷⁵ Čeprav sam vir glede tega ni preveč precizen, se zdi takšna razlaga postopka sumiranja najbolj logična. Sicer bi bil lahko sumiran tudi npr. okrnjen prihodek od pustot ipd.

1503, 1504	REALIZIRANO	ZAOSTANKI	OPUSTELOST	SKUPAJ (DONOS)
DENAR	450 lb 27 β 403 lb 23 β	68 lb 111½ β 87 lb 122½ β	39 lb 117 β 31 lb	558 lb 23½ β 521 lb 45½ β
PŠENICA	431 (schaff) 447 (schaff)	86½ (schaff) 120 (schaff)	71½ (schaff) 67 (schaff)	589 (schaff) 634 (schaff)
PROSO	204¾ (schaff) 235½ (schaff)	149 (schaff) 119½ (schaff)	66 (schaff) 59 (schaff)	419¾ (schaff) 414 (schaff)
OVES	462½ (schaff) 542 (schaff)	386½ (schaff) 444 (schaff)	151 (schaff) 103 (schaff)	1000 (schaff) 1089 (schaff)
RŽ	16 (schaff) 28½ (schaff)			16 (schaff) 28½ (schaff)
JEČMEN	15 (schaff) 59½ (schaff)	2 (schaff)		15 (schaff) 61½ (schaff)
MEŠANO ŽITO IN AJDA	34 (schaff) 49 (schaff)			34 (schaff) 49 (schaff)
MOŠT	1217 veder 1345 veder	220 veder 200 veder	140 veder 60 veder	1577 veder 1605 veder
KOPUNI		21		21
KOKOŠI	309 324	476 506	120½ 67	905½ 897
JAJCA	1752 2259	2432 2160	620 465	4795 4884
PRAŠIČKI	50 43	59½ 66	24 24½	133½ 133½
SVINJE		4 2	1 1	5 3
JAGNJETA	37 44	59½ 66	24 24½	120½ 134½
KOZE	2 1	1		2 2
GAMSI	1 1	1	2 2	3 4
POLHI	70			70
KONJI	2			2
POGAČE		55 41	4	59 41
LAN	26 čehulj 24 čehulj	48½ čehulj 38 čehulj	8 čehulj 7½ čehulj	82½ čehulj 69½ čehulj
DRVA	25 peljajev 53 peljajev	74 peljajev 63½ peljajev	2 peljaja 2 peljaja	101 peljajev 118½ peljajev

Opažamo lahko, da vsote med leti nekoliko variirajo. Če je to povsem pričakovano pri posameznih rubrikah (letni realizaciji dohodkov in izgubi), je morda nekoliko bolj presenetljivo pri seštevku, ki ga tolmačimo kot letni donos gospostva. Deloma je ta pojav mogoče pripisati spremenljivemu načinu plačevanja

določenih dajatev, pri katerih je bilo mogoče vrednost naturalnih dobrin poravnati v denarju (npr. cenazualno dajatev drobnice ob sv. Juriju) ali prilagojenemu donosu opustelih kmetij, kjer je bil ponekod namesto vseh običajnih dajatev določen nek znižan denarni znesek. Verjetno lahko v ta sklop uvrstimo tudi nefiksirani donos desetini, ki je bil običajno odvisen od letine.⁷⁶ Evidentno je namreč, da v letu z nižjimi denarnimi prihodki nekoliko večje vrednosti dosegajo naturalni (glej tabelo). Pri poskusu ovrednotenja gornjih podatkov se soočamo z dodatnimi težavami, predvsem pri količinah naturalnih dobrin in njihovih denarnih protivrednosti. Denarnim prihodkom, ki so se po znanih podatkih na letni ravni gibali med 521 in 558 funti (domnevno) dunajskih pfenigov, je treba prišteti med 2073 in 2276 merskih enot različnih vrst žita, okoli 1600 veder mošta, približno 250 glav drobnice in blizu 1000 perutnine ter nekaj drugih dobrin. Brez obsežne podrobne analize, ki bi zajela celoten fond turjaških urbarjev in tehten izbor drugih komplementarnih virov, je ta skupek naturalnih prihodkov praktično nemogoče zadovoljivo izraziti v denarni protivrednosti. Ob dejstvu, da urbarji ne prinašajo podatkov o »cenah« posameznih dobrin, povzroča največ težav način sumiranja žitnih dohodkov, iz katerega niso razvidne niti merske enote, še manj pa merski sistem, v katerem so podane sumirane količine.⁷⁷ Kljub temu želim na tem mestu tvegati poskus takšne ocene, ki pa ga je treba jemati z veliko mero rezerve. Pri tem domnevam – kar se zdi v danih okoliščinah najverjetneje – da gre pri navedeni žitni meri za ljubljanski schaff (kobal),⁷⁸ pomanjkanje cenovnih podatkov pa skušam kompenzirati z različnimi, časovno in geografsko čim bližjimi navedbami iz drugih virov. Po takšni grobi oceni znaša vrednost naturalnih prihodkov okoli 800 funtov ali nekako 1½ vrednosti denarnih prihodkov. Celoten letni prihodek torej ocenjujemo nekako na 1340 funtov, kar znese okoli 975 zlatnikov tipa dukat ali, če upoštevamo le dejansko realizirane letne prihodke, na

⁷⁶ SERGIJ VILFAN, Poljedelstvo na Slovenskem v luči nekaterih desetinskih predpisov, *Slovenski etnograf* 16–17 (1963–1964), str. 397. Kot primer navajam žitno desetino za neko hubo v Rupah, pri kateri so v urbarjih 1507 (Biblioteka SAZU, R 95/1507, pag. 5) in 1508 (ibid., 1508, pag. 7) navedene različne količine.

⁷⁷ Predvsem ni jasno, na kakšen način so upoštevane in izražene različne žitne mere, ki se pojavljajo v urbarju in so tudi navedene v naslovu rubrike sumarija (*zins, zehent vnd paw traid; schaff, metzen vnd kubel, alles traid vnd mas durch einander nach inhalt vrbars etc. facit*). Sumirane količine so namreč zapisane brez merskih enot. ARS 1074, ZU, 82u, pag. 192.

⁷⁸ Prav ta mera se v urbarjih pojavlja pri popisu centralne posesti okoli Turjaka, izrecno npr. Biblioteka SAZU, R 95/1507, pag. 126; 1508, pag. 111; 1511, pag. 125. Prim. tudi MIHA PREINFALK, Zemljiško gospodarstvo Turjak pod taktirko Hansa Mordaxa, *Kronika* 46 (1998), str. 23.

960 funtov oziroma 700 dukatov.⁷⁹ Za primerjavo naj navedem dva primera cerkvenih gospostev s slovenskega ozemlja s konca 15. stoletja – letni prihodki freisinškega loškega gospodstva z blizu 1200 hubami so znašali okrog 2115 dukatov, prihodki gornjegrajskega gospodstva ljubljanske škofije z okoli 1000 hubami pa ok. 1750 dukatov⁸⁰, ki med drugim tudi s podobnim razmerjem donosa na posestno enoto daje nekaj kredibilnost tej, sicer na šibkih temeljih stoječi oceni. Vsekakor (kakorkoli že dobljeni) podatek o letnem donosu turjaškega gospodstva dopolnjuje podobo »ekonomske moči« Turjaških na prelomu iz 15. v 16. stoletje, ki jo v svoji, tu že večkrat omenjeni razpravi, orisuje Andrej Komac.⁸¹ Med različnimi viri prihodkov, tj. plačili za opravljanje raznih uradniških funkcij, dohodki od mitnin, dohodki od železarske dejavnosti (letno ca. 300 dukatov) in dohodki od kreditnega poslovanja (ki pa so deloma, kar zadeva zastavljeno posest, že zajeti v urbarjih), predstavlja urbarialni donos gotovo osrednji segment.

Obravnani urbarji prinašajo tudi nekaj drobtinic, ki osvetljujejo genealoško podobo rodbine Auersperg v začetku 16. stoletja, točneje dveh sinov Pankraca Auersperga (1441–1496). Kot navaja Miha Preinfalk v svojem delu,⁸² je pet njegovih otrok doživelo polnoletnost: hčeri Rozina in Ana ter trije sinovi; Oktavijan, Darij in Trojan, od katerih se starejša – sicer ne ravno izdatno dokumentirana – omenjata v urbarjih. Starejši od obeh, ki naj bi postal polnoleten pred letom 1503 oz. 1507⁸³ in bil v skladu s tem rojen nekje v začetku oz. ob koncu osemdesetih let 15. stoletja,⁸⁴ se v protokolu urbarja iz leta 1507 navaja kot skrbnik družinske posesti.⁸⁵ Najdemo ga tudi v urbarju iz 1508, vendar v priloženem seznamu desetinskega žita iz urada Nadlišek, datiranjem z letnico 1507,⁸⁶ medtem ko je

⁷⁹ Tečaj dukata je v tem času znašal 330 pfenigov. ALFRED FRANCIS PRIBRAM, *Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich I*, Veröffentlichungen des internationalen wissenschaftlichen Komitees für die Geschichte der Preise und Löhne I, Wien 1938, str. 73.

⁸⁰ MATJAŽ BIZJAK, *Ratio facta est. Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospostev na Slovenskem*, Thesaurus memoriae, Dissertationes 2, Ljubljana 2003, str. 179, 181, 215, 218, 258.

⁸¹ KOMAC 2000 (kot v op. 19), str. 46–48.

⁸² PREINFALK 2005 (kot v op. 2), str. 89–91, 599.

⁸³ Ibid., str. 89.

⁸⁴ Ob upoštevanju dosega polnoletnosti pri dvajsetih letih. PREINFALK 1998 (kot v op. 78), str. 18.

⁸⁵ Biblioteka SAZU, R 95/1507, pag. 3: *Vermerkht das vrbar register gehorund gen Awrsperg des xv^c vnd im sybenndtten jar, so ich Octavian von Aursperg etc. von zinssnn vnd renntten einzunen vnd vach ...* (glej sliko 2).

⁸⁶ Biblioteka SAZU, R 95/1508, pag. ad 111: *Vermerkht den zehnt traid in Nadlischeckh, [d]y mein junckher Octavian ein hat lassen fuerenn ...*

njegovo ime v protokolu izpuščeno, v urbarju za naslednje leto pa na tem mestu najdemo ime njegovega brata Darija.⁸⁷ V skladu s tem verjetno res kaže njegovo smrt postaviti v čas, ki pokriva drugo polovico leta 1507 in prve mesece leta 1508, kot domneva Preinfalk;⁸⁸ glavno besedilo priročnih urbarjev je bilo namreč najverjetneje sestavljeno nedolgo pred prvim oddajnim terminom, ki je bil določen na jurjevo (24 april). Nedvomno pa je vsaj v letu 1507 suvereno upravljal z družinsko posestjo, kar kaže, da se je otresel skrbništva strica Volkerja in vsaj za kako leto prevzel vlogo družinskega seniorja. Morda že leta 1508, vsekakor pa 1509 je to vlogo prevzel njegov brat Darij. Kot skrbnik družinske posesti se omenja tudi še v protokolu urbarja iz leta 1511.⁸⁹

EKSKURZ: POSKUS REKONSTRUKCIJE LISTINE V VEZAVI KODEKSA SAZU R 95 1511

Za konec se želim posvetiti eksperimentu, ki se nekoliko odmika od osrednje teme pričujočega prispevka, pa vendar ostaja z njo tesno zvezan. Specifična fizična lastnost enega izmed obravnavanih urbarjev namreč odpira povsem nov vsebinski problem, ki kljub vsemu ostaja v okvirih širšega tematskega sklopa raziskave – plemiške rodbine Turjaških in njihovega arhiva.

Pogost pojav v poznosrednjeveških in zgodnjenovoveških vezavah papirnih kodeksov so pergamentne ojačitve vbočnih mest na notranji strani lege – t.i. taloni. Iz nezaupanja v trpežnost papirja na stiku z napeto vezno vrstico so tedanji knjigovezi slednjo običajno podlagali s koščki pergamenta (redkeje papirja) v obliki tankega traku, ki je izjemoma lahko prekrival pregib po celotni višini kodeksa, običajno pa le dolžino enega šiva.⁹⁰ Nemalokrat so temu namenu služili

⁸⁷ ARS 1074, ZU, 44u, pag 2.

⁸⁸ PREINFALK 2005 (kot v op. 2), str. 599.

⁸⁹ Biblioteka SAZU, R 95/1511, pag. 12: *Vrbar register gen Aursperg gehorendt des xi jars, so vach ich an Darius von Aursperg an sandt Jorgen tag die zyns ain zu nemen ...* (glej sliko 3). Miha Preinfalk postavlja njegovo smrt v leto 1510, pri čemer se sklicuje na sočasni urbar. PREINFALK 2005 (kot v op. 2), str. 90, op. 110; PREINFALK 1998 (kot v op. 78), str. 18. Kot je bilo že omenjeno, gre v tem primeru dejansko za izvleček iz omenjenega urbarja, ki dokumentira zatečeno stanje – tj. popisuje še ne pobrane dajatve v času Darijeve smrti (*des jungkher Darius seligenn gelassenn schuld des x jars*) – in je očitno nastal nedolgo po tragičnem dogodku, ki bi ga bilo v skladu s povedanim smiselno datirati v drugo polovico leta 1511. ARS 1074, ZU, 45u, pag 1.

⁹⁰ JEDERT VODOPIVEC, *Vezave srednjeveških rokopisov. Strukturne prvine in njihov razvoj*, Ljubljana 2000, str. 29–30.

rabljeni, tj. popisani kosi pergamenta; foliji strejših pergamentnih kodeksov ali listine.⁹¹ Izrazit primer takšne vezave je eden izmed turjaških urbarjev Biblioteke SAZU, urbar iz leta 1511. V razmeroma velikih talonih je bilo že na prvi pogled mogoče prepoznati ostanke srednjeveške listine, sodeč po pisavi iz sredine 15. stoletja. Ta pojav mi je v danih okoliščinah – v času nastajanja tega prispevka sem bil aktivno vključen v projekt edicije listin turjaškega arhiva – nemudoma zbudil zanimanje in povsem logično reakcijo; namreč vprašnji: 1) ali je mogoče v vezavah srednjeveških in zgodnjenovoveških kodeksov odkriti kakšno doslej neznano listino in 2) ali je verjetno, da bodo ostanki tako odkritega vira omogočali rekonstrukcijo njegovega besedila do takšne stopnje, ki bo lahko postregla z uporabnimi zgodovinskimi podatki?

Turjaški urbar iz 1511 je bil po prvi oceni dokaj primeren za izvedbo poskusa. Poleg v primerjavi z ostalimi kodeksi že omenjene izjemne velikosti talonov (45–50 × 16–20 mm), kar posledično pomeni več besedila, je bilo na podlagi pisave mogoče oceniti, da ves uporabljeni pergament verjetno izvira iz enega samega dokumenta. Tudi tehnika vezave – šivanje leg z enim samim vbodom, okoli zgornjega oz. spodnjega roba – je bila v tem primeru izrazito olajševalna okoliščina; talone je bilo namreč mogoče brez poškodovanja vezave previdno iztakniti izpod vezne vrvice in jih obrniti za 90°, kar je omogočilo brezhibno branje. Edino težavo je povzročala specifična, pravzaprav nenavadna tektonika kodeksa; sestavljen je namreč iz izjemno obsežnih leg, s po 22 do 32 foliji (glej zgoraj), kar pri obstoječem obsegu knjižnega bloka v primerjavi z običajnimi seksterniji oz. kvinterniji zmanjšuje število talonov za več kot polovico oz. skoraj za dve tretjini.⁹² Kljub temu je veljalo poskusiti.

Iz talonov v urbarju je bilo mogoče sestaviti presenetljivo strnjen kos besedila. Rekonstruirani del res predstavlja morda le kako petino celotnega dokumenta,⁹³ vendar vsi kosi – prav neverjetno – praktično brez manjkajočih delov nekako zapolnjujejo širši pas ob levem robu listine.

⁹¹ Npr. v enem izmed kodeksov ljubljanske semeniške knjižnice, datiranem v leto 1425, MILKO KOS, *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*, Ljubljana 1931, št. 82, str. 126.

⁹² Enako obsežen kodeks bi bil sestavljen iz več kot 15 seksternijev ali iz skoraj 19 kvinternijev.

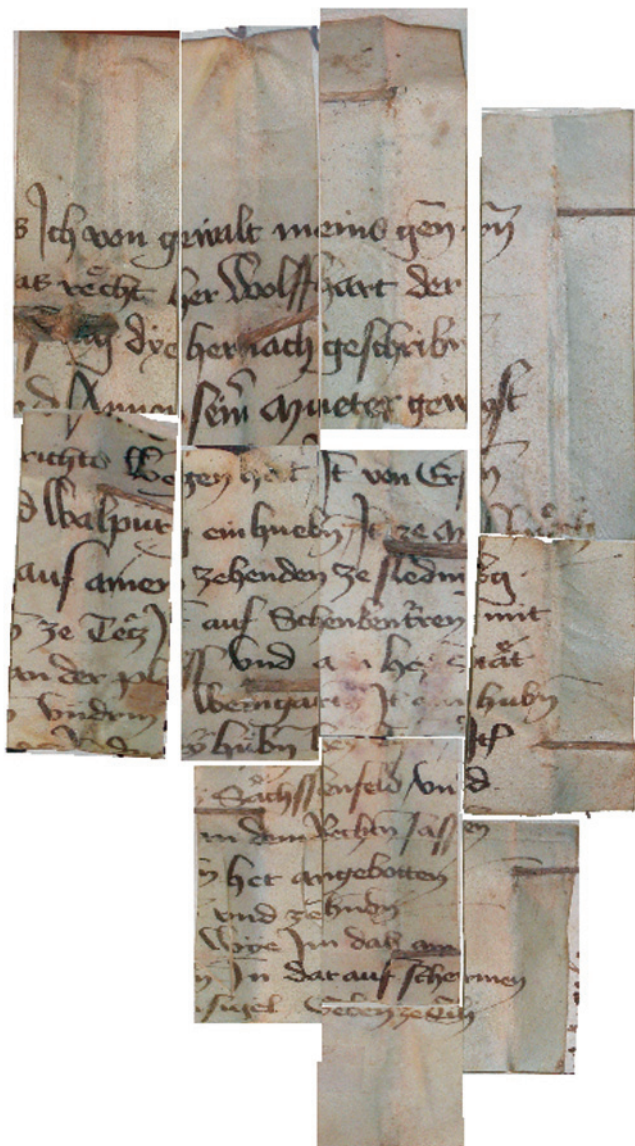
⁹³ V grobem je to mogoče oceniti na podlagi primerjave podobnih sočasnih listin, ki večinoma izkazujejo razmerje med širino in višino besedila med 2 : 1 in 3 : 1. V teh okvirih bi ohranjeni del besedila obravnavanega fragmenta predstavljal nekje med 1/4 in 1/6 celote.

1	7	5	4
9	13	14	3
2	12	10	
	8		

Slika 5

**Shematski prikaz
»mozaika« talonov iz
urbarja SAZU R 95/1511**

(Oštevilčeni so po vrstnem
redu v urbarju, z začetkom
pri prvi legi zgoraj.)

Slika 6

**Rekonstrukcija fragmenta
listine na podlagi talonov
urbarja SAZU R 95/1511**

(Ker ni bilo mogoče
zagotoviti enakih pogojev
fotografiranja uvezanih
talonov (ukrivljenost
pergamenta itd.), je bilo
treba posamezne delčke
nekoliko prilagoditi – zato
je na sestavljeni fotografiji
prišlo do manjšega
nesorazmerja v velikosti
črk, določene besede
so razpoteegnjene
oziroma stlačene ...)

Mozaik dvanajstih talonov (dva sta popolnoma prazna) v pravilnem zaporedju prinaša naslednje besedilo:

- 1 [da]s ich von gewalt meins gen[edigen h]ern
- 2 as rēcht her Wolffhart^{a)} der
- 3 [we]ysung d̃ye hernach geschribn
- 4 d Annen seiner mueter gew[e]yst
- 5 [ge]richts wegen hat, item von ersten
- 6 [San]d Walpürg^{b)} ein hueben, item ze M[.]schū[...]
- 7 auf ainen zehenden ze Flednikg^{c)}
- 8 ze Tecz,^{d)} item auf Schenken turen^{e)} mit
- 9 an der Pless^{f)} vnd ain hofstāt
- 10 vndrem weingarten, item ain huben
- 11 item dreÿ hūben bey T[...], item
- 12 Sächssenfeld^{g)} vnd
- 13 an dem rechten sassen
- 14 het angeboten
- 15 vnd zehenden
- 16 wÿe im das am
- 17 in darauf schermen
- 18 [in]sigel. Geben ze Cili^{h)}
- 19

^{a)} Najverjetneje Wolffhart Judenspan, izpričan med 1400 in 1419 (†). ^{b)} Valburga. ^{c)} Smlednik.

^{d)} Tacen (?). ^{e)} Grad Šenkov turn pri Skaručni. ^{f)} Ples, pri Moravčah. ^{g)} Žalec. ^{h)} Celje.

Listina je bila napisana v 19 vrsticah, pri čemer zadnja s preostankom datacije ni segala do danes ohranjenega segmenta. Zaradi razmeroma majhnega deleža le-tega v odnosu do celotnega besedila vsebina listine ni povsem jasna, pa vendar je mogoče izpeljati nekatere sklepe. Listina je bila izdana v Celju in govori o neki posesti, tudi desetinski, na Gorenjskem, med drugim v okolici Smlednika in Šenkovega turna, v Tacnu (?), Valburgi in na Plesu pri Moravčah. Nekoliko nejasna je v tej zvezi omemba Žalca, morda bi lahko šlo za kakšno osebo, ki se po njem imenuje. Omenjata se tudi neka Ana in neki Wolffhart. V primerjavi s sodobnimi ohranjenimi viri⁹⁴ se ta kombinacija podatkov najbolj sklada z Wolffhartom

⁹⁴ Kot referenčni čas je na podlagi pisave mogoče določiti konec 14. in prva desetletja 15. stoletja.

Judenspanom, ki ga zasledimo v listinah med letoma 1400 in 1419, v zadnji že kot pokojnega. Viri ga kažejo kot poslovneža, udeleženega v različnih, predvsem nepremičninskih kreditnih poslih – vedno skupaj z ženo Marjeto.⁹⁵ V tem kontekstu je najzanimivejša zadolžnica, ki sta jo zakonca izdala Andreju Žusemskemu za posojenih 124 funtov dunajskih pfenigov in ki je bila krita s posestjo in desetiniami z gospostev Šenkov turn in Smlednik, vse v fevdu od celjskih grofov. Podobnost je prevelika, da bi bila lahko naključna. Fragment se zelo verjetno nanaša na celjsko fevdno posest Wolffharta Judenspana na območju Smlednika in Šenkovvega turna; *von gewalt meins gen[edigen]ern* v prvi vrstici se prejkone nanaša na celjskega grofa.⁹⁶ Pri tem sporočilnega bistva dokumenta zaradi skromne ohranjenosti ni mogoče razbrati. Isto velja za listinski formular, s pomočjo katerega bi bilo eventualno na podlagi primerjave s sodobnimi viri vsaj okvirno mogoče določiti tip listine in posledično tudi pravnega akta. Vsekakor verjetno ne gremo predaleč z ugotovitvijo, da je bila listina izdana pred Wolffhartovo smrtjo, tj. pred decembrom 1419, in da kot njen izstavitelj nastopa neka tretja oseba. Morda bi se iz skopih ostankov (izrazi kot *[we]ysung*, *[ge]richts wegen*) dalo celo sklepati na nekakšno sodno poravnavo. Na takšno domnevo navaja že omenjena zadolžnica z dne 1. maja 1419, kjer Wolffhart in soproga pojasnjujeta, da sta si izborila pravico do razpolaganja s fevdno posestjo v gospodstvih Smlednik in Šenkov turn po sodni poti (*mit taidingg mit dem rechten in vnser gewalt bracht haben*). Zanimivo je, da vse danes znane Judenspanove listine izvirajo iz rodbinskega arhiva Gallenbergov.⁹⁷ Za to obstaja logična razlaga; celjski grofje so namreč omenjeno posest po Wolffhartovi smrti in po tem, ko jim jo je njegova vdova skupaj z vsem imetjem in arhivom izročila v brezpogojno last,⁹⁸ podelili v fevd Gallenbergom.⁹⁹

⁹⁵ Gre za listine v ARS 1063, ZL, št. 440, 1416–XII–22; št. 441, 1417–I–15; št. 443, 1417–II–18; št. 444, 1417–V–3; št. 452, 1418–VI–1; št. 455, 1419–V–1 in št. 457, 1419–XII–13 (vse dostopne tudi v tipkopisi transkripciji Boža OTOREPCA v CKSL, ZIMK ZRC SAZU). Zgolj omemba tudi v: Božo OTOREPEC, ed., *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku II: Listine 1299–1450*, Ljubljana 1957, št. 40.

⁹⁶ Takšno formulacijo uporabljajo celjski vazali za svoje gospode, mdr. tudi Wolffhart Judenspan v listini ARS 1063, ZL, št. 455, 1419–V–1, tipkopisna transkripcija Boža Otoresca v CKSL, ZIMK ZRC SAZU.

⁹⁷ V ARS so prišle preko Erbergovega Dolskega graščinskega arhiva. EMA UMEK, *Erbergi in Dolski arhiv*, Inventarji ARS, Graščinski arhivi 5, Ljubljana 1991–1992, str. 469–472. Gre za v opombi 95 omenjene listine.

⁹⁸ ARS 1063, ZL, št. 457, 1419–XII–13, tipkopisna transkripcija Boža Otoresca v CKSL, ZIMK ZRC SAZU.

⁹⁹ ARS 1073, ZR, I–57r, fol. 94'; FRANC KOMATAR, *Lehen der Grafen von Cilli*, *Argo* 5 (1897), kol. 203.

Še vedno pa ostaja skrivnost, na kakšen način je v začetku 16. stoletja ena od teh listin končala kot knjigoveška surovina v turjaškem urbarju. Povsem jasno je, da listina kot taka ni nikoli pripadala turjaškemu arhivu, oz. da v njej omenjene posesti ni mogoče povezati z Auerspergi. Od tu naprej je dovoljeno spustiti domišljijo s povodca. Naj pri tem za iztočnico podam le nekaj (še) nerešenih – zgolj po subjektivni presoji za to vprašanje relevantnih – problemov iz zgodovine srednjeveškega vsakdana: praksa škartiranja oz. izločanja »odsluženih« dokumentov iz gosposčinskih arhivov, oskrbovanje gosposčinskih pisarn s papirjem oz. morda z že izgotovljenimi »praznimi knjigami«, morebiten obstoj gostujočih knjigovezov – obrtnikov, ki bi lahko »kontaminirali« posamezen arhiv s substancami nekega drugega, ...